

BAHRÜ'L-MAÂRİF'İN BİRİNCİ BÖLÜMÜNDE YER ALAN VEZİNLER*

Yakup ŞAFAK*

Öz

XVI. yüzyılın büyük âlimlerinden, Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Mustafa'nın hocası Muslihuddin Mustafa bin Şa'bân (öl. 969/1561) dinî ilimler, mantık, tıp nücûm, edebiyat vs. sahalarında telif, tercüme, şerh ve haşiye olarak birçok eser vermiş; devrinin âlimleri içerisinde velûd bir şahsiyet olarak temâyüz etmiş; Sürûrî mahlasıyla şiirler de yazmıştır.

Edebî bilgiler ve şiirdeki teşbih ve mecaz unsurları üzerine Türkçe olarak kaleme aldığı *Bahrü'l-maârif* adındaki eseri, uzun zaman sahasında beğenilen bir kitap olarak rağbet görmüştür. Ancak eserde bazı eksik ve kusurlu yönler de bulunmaktadır.

Bir mukaddime, üç makâle ve bir hâtimedden oluşan Bahrü'l-maârif'in mukaddimesinde ve birinci makâlesinde aruz bahsi yer almaktadır. Burada müellif, Türk edebiyatında yaygın olan veya kullanılan vezinlerin listesini vermektedir. Makalemizde söz konusu listenin, bu alanda yapılan araştırmalarla ne ölçüde uyduğu ve onda yer alan vezinlerin durumu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürûrî, Bahrü'l-maârif, Aruz Vezinleri, Fars Edebiyatı, Türk Edebiyatı.

1

Meters in the First Part of Bahr al Maarif

Abstract

Muslih al-Din Mustafa bin Sha'ban (died.969/1561), one of the great scholars of the 16th century and lecturer of Price Mustafa, the son of Suleyman the magnificent, wrote several works on religion, logic, medicine and was known as a prolific person among his contemporary scholars. He wrote with the penname Sururi.

His work, named as *Bahr al-maarif* and written in Turkish and focusing on the literary information and similes in the poetry was a very popular one in its area. However, there are some faulty and incomplete aspects in this work.

His work, consisting of three essays and one epilogue (result), deals with prosody in its first essay and epilogue. Here the author gives a list of meters commonly used in Turkish literature. In our paper, we will examine the extent to which this list complies with the research done in this area.

Keywords: Sururi, Bahr al-maarif, Aruz Meters, Persian Literature, Turkish Literature.

* Bu makale yazarın, *Sürûrî'nin Bahrü'l-maârif'i ve Enîsü'l-uşşâk ile Mukayesesi* (Atatürk Ü. SBE, Erzurum, 1991) adlı basılmamış doktora tezinden üretilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, yakupsafak@hotmail.com

Makale Gönderim Tarihi: 30.10.2017

Makale Kabul Tarihi : 05.12.2017

NÜSHA, 2017; (45):1-22

Nazımda uzun ve kısa hecelerın ahenkli bir şekilde gruplaşması ve sıralanmasıyla meydana getirilmiş bir vezinler sistemi olan aruz, Arap edebiyatında doğmuş; dil yapılarına, edebî gelenek ve millî zevklere göre değişikliklere uğrayarak diğer Müslüman topluluklarının edebiyatlarına da girmiştir.¹

Başlangıçta dağınık ve düzensiz olarak Arap şairlerince kullanılan aruz, II/VIII. yüzyılda Basralı dilci ve lügatçi İmâm Halîl b. Ahmed (öl. 170/791) tarafından sistemleştirilerek bazı kurallara bağlanmış ve aruzun 15 bahri ortaya konulmuştur. Arap aruzuna sonradan Mütedârik adında bir bahir daha eklenerek sayı 16'ya çıkarılmıştır. Sebeb, veted ve fâsıla denilen lafızların içtimândan aruzun esasını teşkil eden 8 ana kelime (efâil ü tefâil) türetilmiştir. Bunlar: Feûlün, fâilün, mefâilün, müstef'îlün, fâilâtün, mufâaletün, mütefâilün ve mef'ûlâtü'dür.

Bu kelimelerin tekrarından veya karışımından aruz bahirlerinin aslî vezinleri meydana gelmiştir. Mezkûr kelimelerde "ilel ve ezâhîf" adıyla yapılan birtakım değişikliklerle de diğer vezinler ortaya çıkmıştır. Bahirler, aralarındaki yakınlık ve münasebete göre daire adı verilen gruplarda toplanmışlardır.

Arap aruzuna esas olan daire ve bahirler şunlardır: Dâiretü'l-muhtelife: Tavîl, Medîd, Basît; Dâiretü'l-mü'telife: Vâfir, Kâmil; Dâiretü'l-müctelibe: Hezec, Recez, Remel; Dâiretü'l-müştebihe: Serî', Münserih, Hafîf, Muzârî', Muktedab, Müctes; Dâiretü'l-müttefika: Müttekârib, Mütedârik.

İranlılar, İslâm medeniyeti dairesine girdikten sonra Araplardan aruzu da aldılar. Ancak onlar, dillerinin yapısına, geleneklerine ve millî zevklerine göre sistemde birtakım değişiklikler yaptılar ve aruz vezinlerinin daha ziyade ahenkli ve mütecânis olanlarını tercih ettiler. Bu cümleden olarak beyit yerine mısraı esas aldılar; sisteme üç yeni bahir (Cedîd, Karîb, Müşâkil) eklediler ve Arap aruzunda çokça kullanılan beş bahri (Tavîl, Medîd, Basît, Kâmil, Vâfir) terkettiler.²

Böylelikle oluşumunu tamamlayan Fars aruzu, asırlar ilerledikçe daha da sade bir hal aldı ve özellikle VII/XIII. yüzyıldan sonra vezinlerdeki tercihlerde daha belirgin müşterek temayüller ortaya çıktı.

Teşekkülünde Türk âlim ve ediplerinin, dolayısıyla Türk zevkinin de payı bulunan klâsik Fars edebiyatındaki aruz, Türk edebiyatına da sözü edilen değişiklikler ve temayüller doğrultusunda geçti. Türklerin Fars aruzunu tercih etmelerinde, alfabesinde uzun sesli harf bulunmayan Türkçe'nin, bu yönüyle Farsçaya Arapçadan daha yakın olmasının da rolü bulunmuş olmalıdır.³

İranlılar, İslamiyet'i kabul ettikten ve alfabelerini değiştirdikten sonra, nazım tekniğine ait bilgileri daha çok Arap şairlerin ürünlerinden aldılar. Dillerindeki hece yapısı Arapçayla benzerlik gösterdiğinden bu konuda fazla zorluk çekmediler.

Aruzla ilgili Farsça eserlerin yazılmaya başlaması sonraki yüzyıllarda olmuştur. Gerek ilk müelliflerden sayılan Yûsuf-i Arûzî, Ebu'l-Alâ-i Şuşterî; gerekse daha sonra gelenlerden Buzurcmihr-i Arûzî (öl. 433/1041-1042), Ebû Abdillâh el-Kureşî (Tuğrul Şah devri, 429-455/1037-1063) gibi âlim ve ediplerin aruzla ilgili çalışmaları olduğu biliniyorsa da bu sahada elimizde bulunan ilk eser, Hârizmşahlar devletinin büyük edip ve şairi Reşîdüddîn-i Vatvât'a (öl. 583/1178) aittir.⁴ Edebî bilgiler alanında da ünlü bir esere sahip olan Vatvât'ın aruzla ilgili bu küçük risalesi, dönemi için faydalı bilgiler ihtiva etmektedir.

Vatvât'ın çağdaşı nahiv âlimi İbnü'l-Kettân el-Mervezî'nin (öl. 548/1153) rubai vezinlerini tasnif için yaptığı iki şecere de Şems-i Kays'tan beri aruz kitaplarında yer almıştır.⁵

Kısaca Şems-i Kays diye anılan Şemsüddîn Muhammed b. Kays er-Râzî aruz ve kafîyeye dair Arapça, Farsça birkaç eser yazmış olup İran aruzunu sistemleştiren kişi olarak edebiyat tarihine geçmiştir. Dirayetli ve seçkin bir âlim olarak temayüz etmiş olan Şems-i Kays, kendinden önce bu alanda yazılmış eserleri inceleyip bunlara kendi müşahede ve

görüşlerini katmıştır. Onun, bugün elimizde ilmî neşri bulunan Farsça *el-Mu'cem fî meâyîrieş'âri'l-Acem* (tlf. VII/XIII. yüzyıl başları) adlı eseri, daha sonra yazılmış aruzla ilgili eserlere kaynaklık etmiştir.⁶

Diğer taraftan İranlı büyük âlim Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (öl. 672/1274) Arap ve Fars aruzları hakkındaki geniş malumat ihtiva eden Farsça *Mi'yâru'l-eş'âr*'ı da bu alanda mühim bir yer edinmiştir.⁷

Zikredilen eserlerden sonra Fars aruzuna ait pek çok risale kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Şems-i Fahrî'nin (öl. 745/1344-1345) *Mi'yâr-ı Cemâlî*'si, Fettâhî'nin (öl. 852/1448) *Risâle-i arûz*'u, Vahîd-i Tebrîzî'nin (IX/XV. yüzyıl) *Cem'-i muhtasar*'ı, Câmî'nin (öl. 898/1492) *Risâle-i arûz*'u ve Seyfî-i Buhârî'nin (öl. 909/1503-1504) daha ziyade İran ve Hindistan sahasında tanınmış olan *Mîzânü'l-eş'âr*'ı anılabilir. Bu kitaplar üzerinde *el-Mu'cem*'in etkisi büyük olmuş; bazıları (Fettâhî, Câmî, Nevâyî gibi) eserlerini baştan sona onu örnek alarak yazmışlardır.⁸

Zikredilen eserler arasında Câmî'nin mezkûr risalesinin önemli bir yeri vardır. Dinî, tasavvufî, edebî alanlarda Anadolu insanı üzerinde çok etkili olmuş şahsiyetlerden biri olan, Türk âleminin her tarafından âlimler ve hükümdarların kendisiyle münasebet kurmak istedikleri büyük âlim, mutasavvıf ve şair Abdurrahmân-ı Câmî'nin aruza dair yazdığı risale, bu coğrafyada yaygınlık kazandıktan sonra bir el kitabı halini almış, birkaç kez Türkçeye çevrilmiş ve şerh edilmiştir. Kütüphanelerimizde yazma nüshalarına sıkça tesadüf edilen bu eser, belki İran'dan çok, Türkiye'de asırlarca beğeniyle kullanılan ve itibar gören bir kitap olmuştur. Onun kuvvetli etkisini yakın geçmişimizde yazılan aruz kitaplarında dahi görmek mümkündür. Câmî'nin, *el-Mu'cem*'i yeniden ele alarak meydana getirdiği bu başarılı hulâsası, aruzu daha kolay anlama ve öğrenmeye önemli katkılarda bulunmuştur.⁹

Ülkemizde aruz üzerine önemli tetkiklerde bulunan merhum Nihad M. Çetin'in beyan ettiği gibi “yaşadıkları çevre ve yetişme tarzlarıyla Arapçayı ve Farsçayı iyi bilen Türk münevverlerinin aruz nazariyatına

dair kaynakları, uzun zaman Arapça ve bilhassa Farsça eserlerdi. Bu bakımdan İran edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da arûzun nazma tatbiki önce olmuş, Türkçe nazarî eserler mevcut bilgilere göre daha sonra yazılmıştır.”¹⁰

Nitekim Anadolu sahasında aruzla ilgili teorik eserler yaygınlık kazanmadan önce Fars ve Türk aruzunun genellikle manzum sözlüklerin içine derç edilerek öğretildiği anlaşılmaktadır. Ekseriya kıtalar halinde nazmedilen ve iki (Arapça-Farsça, Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe), bazen de üç (Arapça-Farsça-Türkçe) dilin kelime ve ibarelerini ihtiva eden bu sözlüklerde, kıtaların baş ve sonlarında, çeşitli vezinleri ve aruz terimlerini öğretici beyitler yer almaktadır.¹¹

Diğer taraftan eldeki bilgilere göre Anadolu’da aruz üzerine yazılmış ilk eserler olarak, VII/XIII. yüzyıl sonları ve VIII/XIV. yüzyıl başlarında Muhammed b. Ahmed b. Zahîr-i Lârendî ve Abdülmuhsin-i Kayserî’nin İbn Ebi’l-Ceyş el-Endelûsî’nin eserine yazdıkları şerhler; Gülşehrî’nin (öl. 717/1317’den sonra) Farsça aruz risalesi; bir başka eserini 819/1416’da telif etmiş olan Mutahhar b. Ebî Tâlib-i Lârendî’nin *Ravzatü’l-evzân*’ı, Ahmed-i Dâî’nin (öl. 824/1421’den sonra) *İlm-i Arûz* adlı risalesi zikredilebilir.¹²

Yukarıda anılan tarihlerden sonra Türkçe olarak gerek müstakil olarak yazılan, gerekse belâgat kitapları içerisinde yer alan aruz risaleleri ve eserleri telifine devam edilmiştir. Bunlar arasında Alâeddîn b. Ali b. Amasyevî (öl. 875/1470), Halîmî-i Şîrvânî’nin manzum aruz risalesi, Ahmed el-Bardahî’nin *Kitâbu câmiî envâi’l-edebi’l-Fârsiyye*’si (tlf. 907/1502), Aşkî’nin *Arûsü’l-arûz*’u (tlf. 950/1542); Firişteoğlu’nun *Mahmûdiyye*’si (tlf. 957/1550), Lem’î’nin Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzâde Mustafâ (öl. 960/1553) adına yazdığı *Bahrü’l-evzân fî ilmi’l-arûz* isimli eseri, nihayet Surûrî’nin yine aynı şehzâde adına telif ettiği *Bahrü’l-maârif*’i (tlf. 956/1549) zikre şayandır.¹³

Bilhassa erken dönemde yazılmış eserlerde çoğunlukla Arapça kaynakların etkili olduğu ve bunlarda Fars ve Türk aruzu için ortak

sistematik bir anlayışın tam olarak tezâhür etmediği görülmektedir. Buna karşılık bilhassa manzum sözlüklerde yer alan vezinler, pratiğe dayandığı için Fars ve Türk şiirinde kullanılan vezinleri daha isabetli bir şekilde aksettirmektedir.¹⁴ Makalemize konu olan *Bahrü'l-maârif* te de klâsik bir düzen bulunmakla birlikte bahir isimleri, tanımları ve sâlim vezinleri(s. 15-20) manzum sözlüktekilere benzer tarzda, çoğunlukla Türkçe, bazen de Farsça kıtalar halinde verilmiştir.

XVI. yüzyılın büyük âlimlerinden, Kanûnî Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzâde Mustafa'nın (öl. 960/1553) hocası Muslihuddin Mustafa bin Şa'bân (öl. 969/1561), çeşitli ilimlerle mantık, tıp, nücûm ve edebiyat sahalarında telif, tercüme, şerh ve haşiye olarak birçok eser vermiş; devrinin âlimleri içerisinde velûd bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir. Dinî sahada Beyzâvî tefsiri, Buhârî'nin *Câmiü's-sahîh*'i, *el-Hidâye*, *Telvîh ve Misbâh*; edebî sahada ise *Mesnevî*, *Gülistan*, *Bostan* ve *Hâfız Divanı* için yazdığı şerh ve hâşiyeler, eserlerinin başta gelenleridir. Ancak bazı eski kaynaklar, onun Farsça eserler üzerindeki şerhleri için dil inceliklerini gözden kaçırmak ve kifayetsizlik gibi kusurlar ileri sürmüşlerdir.¹⁵

“Sürûrî” mahlasıyla şiirler yazan ve divan tertip etmiş olan müellif, edebî bilgiler ve şiirdeki teşbih ve mecaz unsurları üzerine de Türkçe bir eser telif etmiştir. Şehzâde Mustafa'nın isteği üzerine kaleme alınan *Bahrü'l-maârif* adındaki bu eser¹⁶, uzun zaman sahasında beğenilen bir kitap olarak rağbet görmüştür. Eser “birçok eksikliklerine rağmen, bizdeki derli toplu ilk belâgat kitabı” sayılmaktadır.¹⁷

Bir mukaddime, üç makale ve bir hâtimedden oluşan *Bahrü'l-maârif*'in Mukaddime'sinde (s. 3-15)¹⁸ müellif aruzun gerekliliği, faydaları ve bazı kaideleri üzerinde durur; sonra özellikle şiirle ilgili bazı edebî terimleri tarif eder.

Birinci Makâle'de (s. 15-49) bahirler ve sâlim vezinleri, efâil-i arûzun “ilel ezâhîf” denilen türevleri, diğer vezinler, dâireler ve kâfiye konularını işler.

İkinci Makâle (s. 50-104) şiir sanatlarına ayrılmıştır. Burada sanatların her biri tarif edilir, Arapça, Farsça örnekler verilir. Müellif bölümün sonunda bütün sanatlara Türkçe örnek vermek amacıyla yüz beyitlik bir kasîde-i masnûa yazmıştır.

Eserin en hacimli bölümünü teşkil eden ve müellif tarafından “Teşbîhât ve Enîsü'l-uşşâk beyânındadır” diye takdim edilen Üçüncü Makale(s. 105-336), şiirde özellikle sevgili için kullanılan teşbih ve mecaz unsurlarına aittir.¹⁹ Bu bölümde sevgili, sevgilinin saçı, yüzü, kaş, boyu gibi uzuvları; güzellik, aşk ve sözle ilgili benzetmeler ele alınmakta; konular Farsça, Türkçe ve Arapça örneklerle işlenmektedir.

Üçüncü Makâle'nin sonlarında yazar, “tetimme-i bâb-ı mezkûr” başlığı altında teşbihte uyulması gereken bazı hususları, şiirde tenasüp ve tezat ilişkilerinin önemi vs. konuları anlatmış; daha sonra da harf ve kelime oyunları ile yapılan sanatlardan çeşitli örnekler sunmuştur.

Müellif, eserinin son bölümü olan hâtimeyi (s. 336-348), şiirin faydalarını açıklamaya ve dinde yasak olmadığını savunmaya ayırmıştır. Birçok ayet, hadis, şahit beyit ve hikâyelerle işlenen bu son kısım da, Sürûri'nin Şehzade Mustafa'ya dua ettiği bir gazeliyle nihayete ermektedir.

Yurt içinde ve yurt dışında pek çok yazma nüshası bulunan eserin, matbû bir nüshasına tesadüf edilmemiştir.

Müellif, aruz ve edebî sanatlar konusunda, Hârizmşahlar Devleti'nin ünlü edip ve şairi Reşîdüddîn-i Vatvât'ın aruz ve edebî sanatlarla ilgili eserleri başta olmak üzere zamanında geçerli olan Arapça ve Farsça belâgat kitaplarından istifade etmiştir. Pek çok şairin divanı ve şiirleri incelenerek meydana getirilmiş olan teşbîhât konusunda ise geniş ölçüde Tebrizli şair ve belâgat âlimi Şerefüddîn-i Râmî'nin (öl. 795/1392) *Enîsü'l-uşşâk*'i²⁰ ile XV.yüzyıl alimlerinden İznikli Kutbî'nin *Heves-nâme*'sinden yararlandığı anlaşılmaktadır.²¹

Yukarıda değinildiği gibi *Bahrü'l-maârif*'te aruz bahsi Mukaddime (kısmen) ve Birinci Makâle'de ele alınmaktadır. Daire ve bahirler,

“Acem üstâdları bu vechile tertîb idüp tahrîr itmişlerdür” (s. 35) denildiği halde, Arap ve Fars aruzları bir arada ele alınarak²² şu şekilde tasnif edilmiştir:

I. Dâire-i Mü'telife: Hezec, Recez, Remel; II. Dâire-i Müttefika: Kâmil, Vâfir; III. Dâire-i Müşebbehe: Müttekârib, Mütedârik; IV. Dâire-i Müctelebe: Tavîl, Medîd, Basît; V. Dâire-i Muhtelife: Münserih, Muzârî', Muktedab, Müctes; VI. Dâire-i Müşeyyia: Serî', Garîb, Karîb, Hafîf, Müşâkil.

Müellif, bazılarınca Müctelebe²³ yerine Muhtelife, Müşeyyia yerine Müntezia denildiğini belirtir.

Eserde zikredilen bahirlerin aslî (sâlim) vezinleri, kıtalar halinde, dairelerdeki sıra gözetilmeksizin, şu şekilde verilmiştir²⁴ (s. 15-20):

HEZEC: Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün²⁵

RECEZ: Müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün²⁶

REMEL: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilâtün²⁷

MÜNSERİH: Müfteilün fâilâtü müfteilün fâilât²⁸

SERÎ': Müfteilün müfteilün fâilât²⁹

HAFÎF: Fâilâtün müstef'îlün fâilâtün müstef'îlün³⁰

MUZÂRÎ': Mefâilü fâilâtü mefâilü fâilât³¹

MUKTEDAB: Mef'ûlâtü müstef'îlün mef'ûlâtü müstef'îlün³²

MÜCTES: Müstef'îlün müstef'îlün müstef'îlün mef'ûlât³³

MÜTEKÂRİB: Feûlün feûlün feûlün feûlün³⁴

MÜTEDÂRİK: Fâilün fâilün fâilün fâilün³⁵

MEDÎD: Fâilâtünfâilünfâilâtünfâilün³⁶

TAVÎL: Feûlün mefâilün feûlün mefâilün³⁷

BASÎT: Müstef'îlünfâilünmüstef'îlünfâilün³⁸

VÂFİR: Mufâaletünmufâaletünmufâaletün³⁹

KÂMİL: Mütefâilünmütefâilün mütefâilün mütefâilün⁴⁰

CEDİD: Fâilâtün fâilâtün müstefîlün⁴¹

MÜSTA‘CİL: Mefâilün mefâilün fâilâtün⁴²

MÜTEAHHİR: Fâilâtün mefâilün mefâilün⁴³

Birinci makâlede müellif “ve çün ilel ahvâli beyân kılındı, şimden gerü Türkî dilde şâyi‘ ve müsta‘mel olanbahr-i gayr-i sâlimleri beyân kılalum” diyerek birer örnek beyit eşliğinde 47 veznin adını vermekte, Aruz sistemine göre vezinlerin oluşumunu ve te‘ilelerdeki değişiklikleri anlatmaktadır. (s. 27-35) Örnek beyitlerin 3 tanesi Farsça, diğerleri Türkçe’dir. Müellif ayrıca Araplar tarafından kullanılan üç veznin ismini de örneksiz olarak zikretmektedir. Söz konusu tanımlardan sarf-ı nazar ederek Türk şiirinde yaygın olduğu veya kullanıldığı iddia edilen vezinleri kitaptaki sırasıyla sunuyoruz. Vezin adlarını ve ait olduğu bahirleri, Câmî’nin *Aruz Risâlesi* ile karşılaştırarak farklılıkları dipnotlarda arz edeceğiz.⁴⁴

01.Mefâilün mefâilün mefâilün (HEZEC)

02.Mef’ûlü mefâilün mef’ûlü mefâilün (HEZEC)

03.Fâilün mefâilün fâilün mefâilün⁴⁵ (HEZEC)

04.Fâilün fâilün feûlün feûl⁴⁶ (HEZEC)

05.Mef’ûlü mefâilü mefâilü feûlün (HEZEC)

06.Mef’ûlü mefâilün mefâilün fa^{‘47}(HEZEC)

07.Mefâilün mefâilün mefâilân⁴⁸ (HEZEC)

08.Mef’ûlün mefâilün feûlün⁴⁹ (HEZEC)

09.Fâilün feûlün fâilün feûlün⁵⁰ (HEZEC)

- 10.Mef'ûlü mefâilün feûlün⁵¹ (HEZEC)
- 11.Mufâalâtün mufâalâtün⁵² (HEZEC)
- 12.Mefâilün mefâilün feûlün (HEZEC)
- 13.Fâilâtün fâilâtün fâilâtün (REMEL)
- 14.Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilât⁵³ (REMEL)
- 15.Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün (REMEL)
- 16.Feilâtün feilâtün feilâtün fa'lün⁵⁴ (REMEL)
- 17.Fâilâtün fâilâtün fâilât (REMEL)
- 18.Fâilâtün fâilâtün fâilün (REMEL)
- 19.Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün (RECEZ)
- 20.Müfteilün müfteilün müfteilün mefâilün⁵⁵ (RECEZ)
- 21.Müfteilâtün müfteilâtün müfteilâtün müfteilâtün⁵⁶ (RECEZ)
- 22.Müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün (RECEZ)
- 23.Müfteilün müfteilün fâilün⁵⁷ (RECEZ)
- 24.Müfteilün müfteilün mef'ulât⁵⁸ (RECEZ)
- 25.Müstef'ilün mef'ulâtü müstef'ilün⁵⁹ (MÜNSERİH)
- 26.Müfteilün fâilât(ü) müfteilün fâilât⁶⁰ (MÜNSERİH)
- 27.Müfteilün fâilâtü müfteilün (MÜNSERİH)
- 28.Feilâtün mefâilün feilâtün mefâilün⁶¹ (HAFÎF)
- 29.Fâilâtün mefâilün feilât⁶² (HAFÎF)
- 30.Feilâtün mefâilün fa'lün (HAFÎF)
- 31.Mefâilün fâilâtün mefâilün⁶³ (MUZÂRÎ')
- 32.Mef'ûlü fâilâtün mefûlü fâilâtün (MUZÂRÎ')
- 33.Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilât (MUZÂRÎ')
- 34.Mef'ulâtü müstef'ilün mef'ülün⁶⁴ (MUKTEDAB)

- 35.Fâilâtü müfteilün fâilât (MUKTEDAB)
- 36.Müstef'ilün fâilâtün müstef'ilün⁶⁵ (MÜCTES)
- 37.Mefâilün feilâtün mefâilün feilât⁶⁶ (MÜCTES)
- 38.Fâilün fâilün fâilün⁶⁷ (MÜTEDÂRİK)
- 39.Feûlün mefâilün feûlân⁶⁸ (TAVÎL)
- 40.Fâilâtün fâilün fâilâtün⁶⁹ (MEDÎD)
- 41.Müfteilün fâilün müfteilün fâilât⁷⁰ (BASÎT)
- 42.Mufâaletün mufâaletün mufâaletün⁷¹ (VÂFİR)
- 43.Mütefâilün mütefâilün mütefâilün⁷² (KÂMİL)
- 44.Feilâtün feilâtün mefâilün (CEDÎD)
- 45.Mefâilün mefâilün feilâtün⁷³ (MÜSTA'CİL)
- 46.Mef'ûlü mefâilü fâilât (MÜSTA'CİL)
- 47.Feilâtün mefâilün mefâilün⁷⁴ (MÜTEAHHİR)

Bu 47 vezni, aruz kitaplarının en muteberlerinden olan Câmi'nin risâlesiyle karşılaştırınca şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır.

1.Örnek verilen manzûmelerde eksiklik ve uyumsuzluklar vardır. Aruz sistemine uymayan hususlar bulunmaktadır. Aynı durum, aslî (sâlim) vezinler için de geçerlidir. Münserih ve Müctes kelimelerinin imlâsı da sorundur.⁷⁵

2.Sâlim vezinlerden hangilerinin “şâyi‘ ve müsta‘mel” olduğu belirtilmemiştir.

3.Bilindiği üzere aruz kitaplarında mısra sonlarında kullanılan tam veya bileşik hece türüne göre vezinlerin adları da değişmekte; meselâ fâilât, maksûr; fâilün, mahzûf olarak adlandırılmakta;⁷⁶ bunlar teoride farklı vezinler olarak değerlendirilmektedir. Ancak pratikte mısra

sonlarında bu tür tef'ileler birbirleri yerine kullanılmakta; aynı vezinmiş gibi işlem görmektedirler.⁷⁷

Bahrü'l-maârif'te müellif, bazen bu tür vezinlerden biriyle yetinmiş; bazen de birbiri yerine kullanılan vezinlerin iki şeklini de vermiştir. Remel, Recez ve Hafif bahirlerini örnek olarak verebiliriz.

4.Surûrî'nin zikrettiği vezinlerin önemli bir kısmı Câmî'nin risalesinde yoktur veya az da olsa farklıdır. Bunlar 3, 4, 8, 9, 11, 20, 21, 24, 28, 38, 39, 40, 70 ve 71 nolu vezinlerdir. Birkaçının bahri, Câmî'nin risalesine göre farklıdır. (7, 23, 41 nolu vezinler.) Birkaçının taktfinden farklı vezinler de çıkmaktadır ve bu ikinci şekillerin doğru olma ihtimali mevcuttur.(3, 4, 11 nolu vezinler.) Bazı kalıplar da Arap aruzuna mahsustur. (25, 31, 42, 43 nolu vezinler.)⁷⁸

5. Fars ve Türk edebiyatlarındaki aruz vezinleri üzerine yapılmış olan araştırmalar, her iki edebiyatta kullanılmış olan belli başlı vezinlerin 25 civarında bulunduğunu, Fars ve Türk şairleri arasında görülen tercih oranlarındaki farklılıklara ve vezin türlerindeki çeşitliliğe rağmen, bu vezinlerin hemen hemen aynı kalıplar olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁹ Aruz üzerine araştırmaları bulunan L.P.Elwell-Sutton ve Halûk İpekten'in tespitlerine göre Farsça ve Türkçe gazellerde kullanılan başlıca vezinler, kullanım oranlarına göre şöyledir:

Sıra No	Vezin Adı	Bahri	Fars Ed. %	Türk Ed. %
1	Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün	MUZÂRÎ'	14.8	13.1
2	Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün	REMEL	14.6	31.4
3	Mefâilün feilâtün mefâilün feilün	MÜCTES	13.5	6.2
4	Feilâtün feilâtün feilâtün feilün	REMEL	13.5	13.4
5	Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün	HEZEC	8.4	13.2
6	Mef'ûlü mefâilü mefâilü	HEZEC	6.9	7.6

	feûlün			
7	Mefâilün mefâilün feûlün	HEZEC	3.7	5.0
8	Feilâtün mefâilün feilün	HAFÎF	2.9	2.4
9	Mef'ûlü mefâilün feûlün	HEZEC	2.7	0.4
10	Mef'ûlü fâilâtün mef'ûlü fâilâtün	MUZÂRÎ'	2.4	1.3
11	Fâilâtün fâilâtün fâilün	REMEL	2.2	1.6
12	Mef'ûlü mefâilün mef'ûlü mefâilün	HEZEC	2.0	0.7
13	Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün	RECEZ	1.8	1.2
14	Müfteilün fâilün müfteilün fâilün	MÛNSERÎH	1.6	0.5
15	Müfteilün mefâilün müfteilün mefâilün	RECEZ	1.3	0.8
16	Feilâtü fâilâtün feilâtü fâilâtün	REMEL	1.2	0.2
17	Mefâilün feilâtün mefâilün feilâtün	MÛCTES	1.1	0.05
18	Feilâtün feilâtün feilün	REMEL	1.1	0.2
19	Müfteilün fâilâtü müfteilün fa'	MÛNSERÎH	0.9	0
20	Müfteilün müfteilün fâilün	SERÎ'	0.7	0.3
21	Feûlün feûlün feûlün feûlün	MÛTEKÂRÎB	0.6	0.05
22	Feûlün feûlün feûlün feil	MÛTEKÂRÎB	0.6	0.1
23	Feilâtün feilâtün feilâtün feilâtün	REMEL	0.5	0.01
24	Mef'ûlü mefâilün mefâilün	HEZEC	0.3	0
25	Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilâtün	REMEL	0.2	0.1
	Diğer Vezinler		0.5	0.3
	Toplam		100	100

Sonuç olarak *Bahrü'l-maârif*'teki listeyi bu tabloyla karşılaştırdığımızda görüyoruz ki az kullanılan vezinlerden 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 25 nolu kalıplar, *Bahrü'l-maârif*'te sâlim veya gayr-ı sâlim vezinler arasında yoktur. Çok kullanılan vezinlerin çoğu Sürûrî'nin listesinde yer almaktadır; ancak, diğer vezinler, “Türkî dilde şâyi‘ ve müsta‘mel” tanımına uymamaktadır. Yukarıda arz edildiği üzere Fars ve Türk aruzlarıyla ilgili olarak verilen diğer bilgilerde de sorunlu yerler bulunmaktadır. Bunların bazıları, kısmen de olsa Arap aruzundan hareket edildiği ve bilhassa “zihaf ve illetlerin” Fars aruzundakiler ile karıştığından dolayı meydana gelmiş olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Safî, *Câm-ı muzaffer: Şerh-i Arûz-i Mollâ Câmî*, İstanbul, 1267.
- Akün, Ömer Faruk, “Sürûrî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. XI, s. 250.
- Ateş, Ahmed-Abdülvehhab Tarzî, *Farsça Grameri*, İstanbul, 1962.
- Câmî, Câm-ı muzaffer (Şerh-i arûz-i Mollâ Câmî) trc.ve şerh: Ahmed Sâfî, İst., 1267. Çavuşoğlu, Mehmet, “Divan Şiiri”, *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı-II)*, Ankara, 1986, S. 415-417, s. 1-16.
- Çetin, Nihad M., “Ahmedî'nin Mirkâtü'l-edeb'i hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1965, S. 14, s. 221-223
- Çetin, Nihad M., “Aruz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. III, s. 424-437.
- Elwell-Sutton, L. P., *The Persian Metres*, Cambridge, 1975.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ Müzesi Yazmaları Katalogu*, III, İstanbul, 1972.
- Güleç, İsmail, “Gelibolulu Muslihuddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2001, C. XXI, s. 211-236.
- Güleç, İsmail, “Sürûrî Muslihuddin Mustafa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, C. 38, s. 170-172.
- Güleç, İsmail, *Bahrü'l-ma'ârif'te Geçen Edebiyat Terimleri*, İstanbul Ü. SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1997.
- Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, nşr. İbrahim Kutluk, I-II, Ankara, 1989.
- İpekten, Halûk, *Eski Türk Edebiyatı Edebi Bilgiler Aruz Ölçüsü*, Erzurum, 1989.
- Kâmyârî Takî Vahîdiyân, *Ber resî-i menşe-i vezn-i şî'r-i Fârsî*, Meşhed, 1373 h.ş..
- Köprülü, M. Fuad, “Aruz”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1940, C. I, s. 625-653.
- Kutbî, Muhammed, *Heves-nâme*, Milli Kütüphane (Adnan Ötüken), Yazma no: 439.
- Mâhyâr, Abbâs, *Arûz-i Fârsî*, Tahran, 1374 h.ş.
- Muhammed Riyâzî, *Riyâzu'ş-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., no 3724, vr.82a-82b.
- Muşâr, Hânâbâ, *Fihrist-i kitâbhâ-yi çâpî-i Fârsî*, I-V, Tahran, 1350-53 h.ş.
- Münzevî, Ahmed, *Fihrist-i nüshahâ-yi hattî-i Fârsî*, III, Tahran, 1350 h.ş.

- Okatan, Halil İbrahim, *Sürûrî'nin Bahrû'l-Ma'ârif'i İnceleme ve Mukaddime Metni*, Ege Ü. SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1986.
- Okumuş, Ömer, "Câmî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C. VII, s. 94-99.
- Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara, 2010.
- Pervîz Nâtil Hânlerî, *Tahkîk-i intikâdî der arûz-i Fârsî*, Tahran, 1327 h.ş.
- Safâ, Zebîhullâh, *Târih-i edebiyât der İrân*, I-V, Tahran, 1369 h.ş.
- Şafak, Yakup, "Bahrû'l-Maârif Müellifi Sürûrî'nin Şiir ve Şairlikle İlgili Görüşleri", *Yedi İklim*, İstanbul, Temmuz-1994, S. 52, s. 17-21.
- Şafak, Yakup, "Câmî'nin Aruz Risalesi Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 1999, S. 3, s. 107-119.
- Şafak, Yakup, "Sürûrî'nin Bahrû'l-mârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları", (Selçuk Ü.) *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 1997, S. 4, s. 217-236.
- Şafak, Yakup, *Aruz Terimleri*, Konya, 2003.
- Şafak, Yakup, *Sürûrî'nin Bahrû'l-maârif'i ve Enîsü'l-uşşâk ile Mukayesesi*, Atatürk Ü. SBE, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1991.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Aşînâyî bâ arûz ve kâfiye*, Tahran, 1371 h.ş.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Seyr-i gazel der şî'r-i Fârsî*, 3 bs., Tahran, 1370 h.ş.
- Şemsüddîn Muhammed b. Kays er-Râzî, *Kitâb-ı el-Mu'cem fî meâyîri eş'âri'l-Acem*, Muhammed Kazvînî neşrini yeniden gözden geçirerek yayınlayan: Müderris Rezevî, Tahran, 1338 h.ş.
- Şerefüddîn-i Ramî, *Enîsü'l-uşşâk*, nşr. Abbâs İkbâl, Tahran, 1341 hş.; trc. Turgut Karabey ve diğerleri, Ankara, 1994.
- Tarama Sözlüğü (TDK)*, Ankara, 1963, C. I, s. X-XCI.
- Togan, Z. Velidi-H. Ritter, "Câmî", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, C. III, s. 15-20.
- Yazar, Sadık, "XVI. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Bir Aruz Risalesi: Aşkî'nin *Arûsu'l-Arûz'u*", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, Yaz-2014, S. 10, s. 83-130.

¹Aruzun tarihi gelişimi için bkz. M. Fuad Köprülü, “Aruz”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1940, C. I, s. 625-653; Nihad M. Çetin, “Aruz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. III, s. 424-437; Pervîz Nâtil Hânlerî, *Tahkîk-i intikâdî der arûz-i Fârsî*, Tahran, 1327 h.ş.; L.P.Elwell-Sutton, *The Persian Metres*, Cambridge, 1975. Nâdir kullanılan kalıplar ve Arap aruzuna ait beş vezin konusunda bkz. Sîrûs Şemîsâ, *Aşînâyî bâ arûz ve kâfiye*, Tahran, 1371 h.ş.; Abbâs Mâhyâr, *Arûz-i Fârsî*, Tahran, 1374 h.ş.; Takî Vahîdiyân Kâmyâr, *Ber resî-i menşe-i vezn-i şi'r-i Fârsî*, Meşhed, 1373 h.ş.; Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Edebi Bilgiler Aruz Ölçüsü*, Erzurum, 1989; Yakup Şafak, *Aruz Terimleri*, Konya, 2003.

² Yapılan araştırmalar gerek Fars, gerekse Türk aruzlarında adı geçen üç bahirle birlikte Muktedab ve Mütedârik bahirlerinin ilgi görmediğini, Arap aruzuna mahsus mezkûr beş bahirle de nadiren şiirler söylendiğini ortaya koymuştur. Bkz. Zikredilen eserler.

³ Nihad M. Çetin, a.g.m., s. 431.

⁴ Vatvât'ın risalesi şu eserde yayınlanmıştır: Ahmed Ateş-Abdülvehhab Tarzî, *Farsça Grameri*, İstanbul, 1962, s. 252-262.

⁵ Nihad M. Çetin, a.g.m., s. 431.

⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Kays er-Râzî, *Kitâb-ı el-Mu'cem fi meâyiri eş'âri'l-Acem*, Muhammed Kazvînî neşrini yeniden gözden geçirerek yayınlayan: Müderris Rezevî, Tahran, 1338 h.ş.

⁷ Nihad M. Çetin, a.g.m., s. 432; Sîrûs Şemîsâ, a.g.e., s. 76.

⁸ Zikredilen eserler için bkz. Zebîhullâh Safâ, *Târih-i edebîyyât der İrân*, Tahran, 1369 h.ş., C. III-IV; Ahmed Münzevî, *Fihrist-i nüshâhâ-yi hattî-i Fârsî*, Tahran, 1350 h.ş., C. III; Hânâbâ Muşâr, *Fihrist-i kitâbhâ-yi çâpî-i Fârsî*, Tahran, 1350-53 h.ş., C. I-V.

⁹ Câmî hakkında geniş bilgi için bkz. Z. Velidi Togan-H. Ritter, “Câmî”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, C. III, s. 15-20; Ömer Okumuş, “Câmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, C. VII, s. 94-99; Yakup Şafak, “Câmî'nin Aruz Risalesi Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 1999, S. 3, s. 107-119.

¹⁰ Nihad M. Çetin, a.g.m., s. 433.

¹¹ Bütün bu eserler için bkz. Nihad M. Çetin, “Ahmedî'nin Mirkâtü'l-edeb'i hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul, 1965, S. 14, s. 221-223; Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara, 2010; *Tarama Sözlüğü (TDK)*, Ankara, 1963, C. I, s. X-XCI.

¹² Nihad M. Çetin, “Aruz”, s.433.

¹³ Zikredilen eserler için bkz. Nihad M. Çetin, “Aruz”, s. 433-434,437. Aruz risaleleri üzerine yakın zamanlarda yapılan araştırmalar hakkında bilgi için bkz. Sadık Yazar, “XVI. Yüzyılda Yazılmış Türkçe Bir Aruz Risalesi:

Aşkî'nin Arûsu'l-Arûz'u", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, İstanbul, Yaz-2014, S. 10, s.83-130.

¹⁴ Örnek olarak *Tuhfe-i Hüsâmî, Bahrü'l-garâib, Tuhfe-i Şâhidî ve Tuhfe-i Vehbî*'yi zikredebiliriz.

¹⁵ Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-şuarâ*, nşr. İbrahim Kutluk, Ankara, 1989, C. I, s. 460; Muhammed Riyâzî, *Riyâzu's-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., no 3724, vr. 82a-82b.

¹⁶ Bahrü'l-maârif'in tenkitli ve transkripsiyonlu metni, tarafımızdan hazırlanmıştır: *Sürûri'nin Bahrü'l-maârif'i ve Enîsü'l-uşşâk ile Mukayesesi*, Atatürk Ü. SBE, basılmamış doktora tezi, Erzurum, 1991. Eser üzerine kısmî çalışmalar da yapılmıştır. Bkz. Halil İbrahim Okatan, *Sürûri'nin Bahru'l-Ma'ârif'i, İnceleme ve Mukaddime Metni*, Ege Ü. SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, İzmir 1986; İsmail Güleç, *Bahrü'l-ma'ârif'te Geçen Edebiyat Terimleri*, İstanbul Ü. SBE, basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, 1997. Ayrıca bkz. Yakup Şafak, "Sürûri'nin Bahrü'l-mârif'i ve bu eserdeki teşbih ve mecaz unsurları", (Selçuk Ü.) *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 1997, S. 4, s. 217-236; aynı müel., "Bahrü'l-Maârif Müellifi Sürûri'nin Şiir ve Şairlikle İlgili Görüşleri", *Yedi İklim*, İstanbul, Temmuz-1994, S. 52, s. 17-21; İsmail Güleç, "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif isimli eseri", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 2001, C. XXI, s. 211-236; aynı müel., "Sürûri Muslihuiddin Mustafa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, C. 38, s. 170-172

¹⁷ Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmaları Katalogu*, İstanbul, 1967-1972, C. III, s. 12; Mehmet Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı-II)*, Ankara, 1986, S. 415-417, s. 2; Ömer Faruk Akün, "Sürûri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. XI, s. 250.

¹⁸ Parantez içindeki rakamlar, *Sürûri'nin Bahrü'l-maârif'i ve Enîsü'l-uşşâk ile Mukayesesi* isimli tezimize aittir.

¹⁹ Söz konusu benzetmeler, şiirde klişe haline gelmiş, bugün yaygın olarak "mazmun" kelimesiyle ifade edilen teşbih ve istiârelerdir. Bilindiği üzere "Mazmun"un tarifi ve muhtevası, halen üzerinde tartışılan ve çalışmalar yapılan önemli bir konudur.

²⁰ Şerefüddîn-i Ramî, *Enîsü'l-uşşâk*, nşr. Abbâs İkbâl, Tahran, 1341 hş. Tercümesi: Şerefüddîn-i Ramî, *Enîsü'l-uşşâk*, Turgut Karabey ve diğerleri, Ankara, 1994.

²¹ Kendi ifadesine göre tam adı Muhammed b. Muhammed b. Kutbeddîn el-İznîkî olan ve Kutbî mahlasıyla şöret bulan bu zat, Osmanlı döneminde (XV.yy.) yaşamış değerli âlim ve şairlerdendir. II.Bayeziid zamanında, önce kadılık, sonra Edirne'de müderrislik yapmış ve burada görev yaparken Heves-nâme adlı Farsça eseri padişaha takdim etme arzusu ile hazırlamış ve 891/1486 yılında bitirmiştir. Bkz. Muhammed Kutbî, *Heves-nâme*, Milli

Kütüphane (Adnan Ötügen), Yazma no: 439, mukaddime. (*Heves-nâme* üzerine tarafımızdan bir yüksek lisans çalışması yaptırılmaktadır.)

²² Zikrettiğimiz gibi Arap aruzunda beş dairede 16, Fars aruzunda dört dairede 14 bahir vardır

²³ Müellifin, harekesini tasrîh ederek okuduğu Müctelebe kelimesi, aruz kitaplarında Müctelibe şeklinde yer almaktadır.

²⁴ Aruz sisteminde beyit esas olduğu için her vezin ikişer defa tekrar edilir. Meselâ Fars aruzuna göre Hezec Bahri'nin sâlim vezni, bir beyitte 8 mefâilün'dür. Burada vezin isimleri, mısra esasına göre verilecektir.

²⁵ Arap aruzunda aslî vezni bir beyitte 6 mefâilün'dür.

²⁶ Arap aruzunda aslî vezni bir beyitte 6 müstef'ilün'dür.

²⁷ Arap aruzunda aslî vezni bir beyitte 6 fâilâtün'dür.

²⁸ Müellif, “Bahr-i Münserih'ün bir vezni dahı budur” diyerek Müstef'ilün mef'ûlâtü müstef'ilün mef'ûlât kalıbını zikretmiştir. Arap aruzuna göre aslî vezni Müstef'ilün mef'ûlâtü müstef'ilün, Fars aruzuna göre ise Müstef'ilün mef'ûlâtü müstef'ilün mef'ûlâtü'den çıkarılmış olan Müfteilün fâilâtü müfteilün fâilâtü'dür.

²⁹ Müellif, “Bahr-i Serî'ün bir vezni dahı budur” diyerek Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilât kalıbını zikretmiştir. Fars edebiyatındaki aruz sistemine göre Serî Bahri'nin aslî vezni Müstef'ilün müstef'ilün mef'ûlâtü'den türetilmiş olan Müfteilün müfteilün fâilât(ü) kalıbıdır.

³⁰ Arap aruzuna göre Hafif Bahri'nin aslî vezni Fâlâtün müstef'ilün fâilâtün'dür. Fars aruzuna göre ise bu kalıptan çıkarılmış olan Feilâtün mefâilün feilâtün veznidir.

³¹ Arap aruzuna göre Muzârî Bahri'nin aslî vezni Mefâilün fâilâtün mefâilün, Fars aruzuna göre ise Mefâilün fâilâtün mefâilün fâilâtün'den çıkarılmış olan Mefâilü fâilâtü mefâilü fâilâtü'dür.

³² Arap aruzuna göre Muktedab Bahri'nin aslî vezni Mef'ûlâtü müstef'ilün mef'ûlâtü müstef'ilün'den çıkarılmış olan Fâilâtü müfteilün fâilâtü müfteilün kalıbıdır.

³³ Arap aruzuna göre Müctes Bahri'nin aslî vezni Müstef'ilün fâilâtün fâilâtün, Fars aruzuna göre ise Müstef'ilün fâilâtün müstef'ilün fâilâtün'den çıkarılmış olan Mefâilün feilâtün mefâilün feilâtün'dür.

³⁴ Bahrin aslî vezni Arap ve Fars aruzlarında aynıdır.

³⁵ Bahrin aslî vezni Arap ve Fars aruzlarında aynıdır.

³⁶ Medîd Bahri'nin Arap aruzundaki aslî vezni böyledir. Fars ve Türk edebiyatlarında hemen hiç kullanılmamış bahirlerdendir.

³⁷ Tavîl Bahri'nin Arap aruzundaki aslî vezni böyledir. Fars ve Türk edebiyatlarında nadiren denenmiş bahirlerdendir.

³⁸ Basît bahrinin Arap aruzundaki aslî şekli, nazarî olarak, bir şatırda Müstef'îlün fâilün müstef'îlün fâilün'dür. Ancak arûz ve darbının mahbûn şekli olan feilün (veya fa'lün) ile getirilir. Bu ikinci şekil, Fars şiirinde nadiren görülür.

³⁹ Vâfir Bahri'nin Arap aruzundaki aslî vezni böyledir. Fars ve Türk edebiyatlarında ilgi görmemiş bahirlerdendir.

⁴⁰ Arap aruzunda Kâmil Bahri'nin aslî vezni bir beyitte 6 Mütefâilün'dür. 8 Mütefâilün şekli, az da olsa Fars ve Türk şiirinde görülür.

⁴¹ Araplar tarafından bilinmeyen, İranlılar tarafından icat edilmiş olan bahirlerdendir. Garîb olarak da adlandırılır. Müellif de onu, bir diğer yerde (s. 41) Garîb olarak zikretmektedir.

⁴² İranlılar tarafından icat edilmiş bahirlerden Karîb Bahri'nin aslî veznidir. Ancak bu vezinden türetilmiş olan Mefâilü mefâilü fâilâtün aslî vezin olarak işlev görür. Müellif de onu, bir diğer yerde (s. 41) Karîb olarak zikretmektedir. Görebildiğimiz kaynaklarda Müsta'cil ismine rastlayamadık.

⁴³ İranlılar tarafından icat edilmiş bahirlerden Müşâkil Bahri'nin aslî veznidir. Ancak bu vezinden türetilmiş olan Fâilâtü mefâilü mefâilü aslî vezin gibi kullanılır. Müellif bahrin adını, bir diğer yerde (s. 41) Müşâkil olarak zikretmektedir. Müşâkil yerine "Ahîr" de denilmiştir. Ayrıntılar için bkz. Yakup Şafak, *Aruz Terimleri*; Sîrûs Şemîsâ, *Aşînâyî bâ arûz ve kâfiye*, ilgili maddeler.

⁴⁴ Dipnotlarda parantez içinde verilen sayfa numaraları şu esere aittir: Ahmed Safî, *Câm-ı muzaffer: Şerh-i arûz-i Mollâ Câmî*, İstanbul, 1267.

⁴⁵ Câmî'nin risâlesinde bu isimde vezin yoktur. Ancak Fâilâtü mef'ûlün fâilâtü mef'ûlün (s. 129) şeklinde taktî edilirse Muktedab Bahri'ne ait olur

⁴⁶ Câmî'nin risâlesinde bu isimde vezin yoktur. Ancak verilen örnek beyitten Hafîf Bahri'ne ait Fâilâtün mefâilün feilân (s. 142) vezni de çıkmaktadır.

⁴⁷ En çok kullanılan rubai vezinlerindedir. Rubai vezinleri nadiren gazellerde de kullanılmıştır.

⁴⁸ Câmî'nin risâlesinde Mefâilün mefâilün mefâilün (s. 107) vezni, Recez Bahri'nde yer almaktadır.

⁴⁹ Câmî'nin risâlesinde bu isimde vezin yoktur. Mef'ûlü mefâilün feülün (s. 86) vezni ise bilhassa mesnevilerde kullanılmıştır.

⁵⁰ Câmî'nin risâlesinde bu isimde vezin yoktur.

⁵¹ Bu vezinde sekt-i melîh yapılarak mısralar arada bir Mef'ûlün fâilün feülün şekline dönüşebilir.

⁵² Câmî'nin risâlesinde bu isimde vezin yoktur. Ancak Feülü fa'lün feülü fa'lün (s. 150) şeklinde taktî edilirse Mütেকârib Bahri'ne ait olur.

⁵³ Câmî'nin risâlesinde bu tef'ilenin adı fâilân'dır. Ancak gelenekte fâilât ismi, yaygın olarak kullanılmaktadır.

⁵⁴ Bu veznin ilk tef'ilesi uygulamada çoğunlukla Fâilâtün şeklinde gelmektedir. Son tef'ile ise feilün, feilân, fa'lün, fa'lân şeklinde birbiri yerine kullanılabilir.

⁵⁵ Cami'nin risâlesinde veznin bu şekli yoktur; ancak bu bahirde Müstef'ilün tef'ilesi, Müfteilün veya Mefâilün olabilmektedir.

⁵⁶ Cami'nin risâlesinde bu isimde bir vezin ve tef'ile yoktur. Mütেকârib Bahri'ne ait Fa'lü feülün vezninin bir mısradâ 4 kez tekrarından meydana gelmiştir. Nitekim Müstef'ilâtün diye telaffuz edilen Fa'lün feülün de böyledir.

⁵⁷ Serî Bahri'ne aittir. Nitekim müellif de Serî Bahri'nin aslî veznini Müfteilün müfteilün fâilât olarak zikretmiştir.

⁵⁸ Cami'nin risâlesinde Recez Bahri'ne ait olarak söz konusu veznin adı Müfteilün müfteilün mef'ûlün'dür.(s. 106)

⁵⁹ Arap aruzuna göre Münserih Bahri'nin aslî vezni Müstef'ilün mef'ûlâtü müstef'ilün'dür. Fars ve Türk edebiyatlarında hemen hiç görülmez.

⁶⁰ Her iki fâilât'ın yerini fâilün de alabilir

⁶¹ Cami'nin risâlesinde bu isimde bir vezin yoktur.

⁶² Remel Bahri'ne ait 16 nolu vezinde olduğu gibi bu vezinde de ilk tef'ile feilâtün olabilmekte; son tef'ile ise feilün, feilân, fa'lün, fa'lân şeklinde birbiri yerine kullanılabilir.

⁶³ Arap aruzuna göre Muzârî' Bahri'nin aslî vezni Mefâilün fâilâtün mefâilün'dür. Fars ve Türk edebiyatlarında hemen hiç görülmez.

⁶⁴ Arap aruzuna göre Muktedab Bahri'nin aslî vezni Mef'ûlâtü müstef'ilün mef'ûlâtü müstef'ilün'den çıkarılmış olan Fâilâtü müfteilün fâilâtü müfteilün kalıbıdır. Söz konusu iki vezin bu kalıplardan türetilmiş olmalıdır.

⁶⁵ Fars aruzuna göre Müctes Bahri'nin aslî vezni, Müstef'ilün fâilâtün müstef'ilün fâilâtün'den çıkarılmış olan Mefâilün feilâtün mefâilün feilâtün'dür. Vezin birinci kalıptan türetilmiş olmalıdır.

⁶⁶ Veznin son tef'ilesi feilün, feilân, fa'lün, fa'lân şeklinde birbiri yerine kullanılabilir.

⁶⁷ Cami'nin risâlesinde Fâilün fâilün fâilün şekli yoktur; Feilün feilün feilün şekli vardır.(s. 156)

⁶⁸ Cami'nin risâlesinde bu vezin yoktur.

⁶⁹ Cami'nin risâlesinde bu vezin yoktur. Aslî vezni olan Fâilâtün fâilün fâilâtün fâilün'den türetilmiş olmalıdır.

⁷⁰ Yukarıda zikredildiği üzere Münserih Bahri'ne ait vezinlerdendir.

⁷¹ Bahrin aslî veznidir. Fars şiirinde Mufâaletün mufâaletün mufâaletün mufâaletün şekli, nâdir de olsa görülür.

⁷² Bahrin aslî veznidir. Fars ve Türk şiirinde Müt efâilün müt efâilün müt efâilün müt efâilün şekli, az da olsa denenmiştir.

⁷³ Cami'nin risâlesinde bu vezin yoktur.

⁷⁴ Cami'nin risâlesinde bu vezin yoktur.

⁷⁵ Bkz. Yakup Şafak, adı geçen tez, s. 16-19, 31-35 ve dipnotları.

⁷⁶ Bu cümleden olarak feilün, feilân, fa'lün, fa'lân tef'ileleri de birbiri yerine kullanılabilir. Mısra başlarındaki feilâtün'ler de fâilâtün olabilir.

⁷⁷ Kanaatimizce ilmî çalışmalarda teoriye riayet etmek için kafiyeyi takip etmek ve gazel ve kasidelerde ilk beyte göre veznin adını koymak isabetli olacaktır.

⁷⁸ Daha önce zikrettiğimiz gibi sayfa kenarlarında Arap aruzuna mahsus üç veznin daha adı.

⁷⁹ Bkz. PervîzNâtilHânlerî, *Tahkîk-i intikâdî der Arûz-i Fârsî*, Tahran, 1327 h.ş., s. 152 v.d.; L.P. Elwell-sutton, *The Persian Metres*, Cambridge, 1976, s. 1455 v.d. (Ayrıca bkz. Sîrûs Şemîsâ, *Seyr-i gazel der şî'r-i Fârsî*, 3. bs., Tahran, 1370 h.ş., s. 236-240); Halûk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı-Edebî Bilgiler*, 2. Kısım: *Aruz Ölçüsü*, (2.bs.), Erzurum, 1989, s. 251-256.